नेवाः समाजय् सती प्रथा*

- रवि शाक्य

१. सती प्रथाया ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

संस्कृतया 'सत्' धातुपाखें सती खँग्वः वःगु खः । सती धाय्‌बले सत्यय् दृढ जुयाच्वनीम्ह पतिव्रता, धर्मपरायण, सदाचारी, सच्चरित्र मिसायात थुइकी । अमरकोशय् पतिव्रता मिसापिनि प्यंगू नां धकाः सुचरित्रा, सती, साध्वी व पतिव्रता बियातःगु दु (गौतम; १०८९ः ११४) । साधारण अर्थय् सती वनेगु धैगु भाःत सितकि भाःतया सीम्हलिसे थःत नं च्याकाः प्राणत्याग याय्‌गु चलन खः । दक्षप्रजापतिं थः भाःत महाःद्यःया अपमान याःगु सहयाय्‌मफयाः सतीदेवीं मिँइ क्वब्वानाः सीगु बाखंपाखें प्रभावित जुयाः सती प्रथा न्ह्याःगु खय्‌फु । थ्व चलन न्ह्याःगुया ल्यूने थीथी कारणत दय्‌फु । भौतिक संसारय् जीवनयापन याय्‌त व सीधुंकाः नं पासा माः धैगु प्राचीन विश्वासया कारणं नं सती प्रथा न्ह्याःगु खय्‌फु । मनूयात म्वाय्‌त गुलि सांसारिक वस्तुया आवश्यकता दु उलि हे सीधुंकाः नं आवश्यकता दयाच्वनी । उकिं भाःत सितकि विधवा जुयाः कलाःम्ह जक म्वानाच्वनकि मृत आत्मायात शान्ति दइमखु । मृत आत्मायात नं पासा मालीगुलिं कलाःम्ह सती वनाबिलकि भाःतम्हेसित परलोकय् नं पासा दयाः सन्तोष दइ । थ्व हे विचारधारा अनुसार न्हापा जुजु वा सुं तःधंम्ह मनू सितकि मेगु संसारय् नं वयात आवश्यक जुइ धकाः कलाः, नोकरचाकर, सल स्यानाः वा बँय् थुनाछ्वय्‌गु चलन दुगु खः । मेगु मतानुसार सती प्रथाया शुरुवात जूगुया कारण प्राचीनकालय् युद्ध जुयाच्वनीगुलिं खः । युद्धय् पराजित जूगु पक्षया मिसापिंत वा युद्धय् सीपिनि कलाःपिंत विजित पक्षं याइगु शोषण व यातनापाखें मुक्त जुइत, थःपिनि अस्मिता ल्यंकातय्‌त सती प्रथा न्ह्याकूगु खः ।

सती प्रथा गुबलेनिसें न्ह्याःगु खः धकाः किटान यानाः धाय्‌फुगु मदुनि । पश्चिमया संस्कृत विद्वान्‌तय्‌सं ॠग्वेद, अथर्ववेदय् सती प्रथाया उल्लेख दु धकाः व्याख्या यानातःगु दुसां पूर्वीय विद्वान्‌तय्‌सं थुकियात अस्वीकार यानाच्वंगु दु ।[1] मनुस्मृति व याज्ञवल्क्यस्मृतिइ सती प्रथाया उल्लेख मदु । तर महाभारत, रामायण व पुराणय् सती प्रथाया उल्लेख दु । ईपू. ३००पाखे रचना जूगु धकाः अनुमान यानातःगु महाभारतय् सती वंगु घटना न्ह्यथनातःगु दु । महाभारतय् महाराज पाण्डु सीबले रानी माद्री सती वंगु खःसा कृष्णया अबु वसुदेव सीबले वया प्यम्ह कलाःपिं - देवकी, भद्रा, रोहिणी व मदिरा सती वंगु खः (पाण्डेय; ११२३ः ६४९) । तर कौरव पक्षयापिं सुं हे सती वंगु न्ह्यथनातःगु मदु । रामायणय् छम्ह ब्राम्हणी वेदवती सती वंगु उल्लेख दु (मिश्र; १११२ः ४३८) । ब्रम्हपुराणय् यदि भाःत परदेशय् सित धाःसा कलाःम्हेस्यां वया लाकां (पादुका) थःगु नुगलय् दिकाः पवित्र जुयाः मिँइ दुहांवनेमाः धयातःगु दु (वहेः ४४०) । तर प्रामाणिक रुपं सती प्रथाया उल्लेख भारत वःपिं ग्रीकतय्‌गु वर्णनय् वःगु दु । इमिगु वर्णन अनुसार

---

* थ्व च्वसुया पाण्डुलिपि अध्ययन यानाः परिमार्जनया लागि मूवंगु सुझाव बियादीपिं गुरुवर काशीनाथ तमोट, ओमकारेश्वर श्रेष्ठ व रास जोशीप्रति कृतज्ञता प्वंकाच्वना । अथे हे पासापिं राजेन्द्र शाक्य, किरण शाक्य व राजितबहादुर श्रेष्ठयात नं आपालं सुभाय् दु ।

१) थ्व बारे तर्कवितर्कया लागि स्वयादिसँ - छविलाल पोखरेल, लोग्ने मर्दा स्वास्नीले सती जाने व्यवहार । *प्रज्ञा* ९ः२ः३२ (विसं २०३७), पृ. ८०-८६ ।

ईपू. ३१६स Antigonosया विरुद्ध युद्ध जूबले हिन्दू जनरल Keteus सीगुलिं वया चीधिकःम्ह कलाः सती वंगु खः (Altekar; 1058: 142-43)।

ई बिनावंलिसे सती प्रथां उग्र रुप कयायंकल। समाज रुढीवादी व संकुचित जुयावंगुलिं विधवा विवाह व पुनर्विवाह याय्‌गुली बन्देज तयाबिल। खय्‌तःला सती मवंसे सतीव्रतय् च्वनेगु विकल्प नं मदुगु मखु। तर सतीव्रतय् च्वनीपिं विधवातय्‌सं न्हिं छ्‌छाः जक साधारण नसा नय्‌दइगु, खाताय् द्यनेमदइगु, मन्दिरय् वनेत जक छेँनं पिहांवनेदइगु, छुं नं उत्सव समारोहय् ब्वति काय्‌मदइगु, बांलाःगु वसः पुने मदइगु, तिसां तीमदइगु व लय्‌लय्‌पत्तिकं नौपाखें सँ खाकेमालीगु कठोर प्रावधान लागू जुल (Stein; 1098: 255)। फलस्वरुप विधवा जुयाः म्वाय्‌गु अतिकं कष्टकर जुजुंवन। उज्वःगु श्रृंगारहीन व कठोर वैधव्य जीवन हनाः म्वाय्‌गुसिबें बरु सती वंसा मेगु जन्मय् भाःतलिसे सुखपूर्वक जीवन हनेदइ धैगु धारणां सती वनीपिं अप्वयावन। सती वनेगु धैगु छगूकथं प्रतिष्ठाया विषय जुयावन। उच्च जातया मिसापिं सती मवनकि परिवारया हे बेइज्जत जुइगु ताय्‌काहल। मेखे क्वय्‌या जातयापिं मिसापिं सती वनकि इमिगु सामाजिक स्तर थहांवनाः उच्च जातया ल्याखय् लाःवनीगुलिं १८गूगु शताब्दीइ भारतय् जातीय रुपं अतिकं क्वय् लाःगु सदगोप व तेली जातयापिं मिसात सती वनेत न्ह्यचिलीगु खः (Stutchbury; 1110: 41)।

प्रतिष्ठा रक्षाया लागि भारतय् मुस्लिमकालय् राजपूततय्‌सं सती प्रथा थें हे जाःगु 'जौहर प्रथा' न्ह्याकूगु खः। निगुलिं प्रथा आत्महत्या खःसां सती प्रथा व जौहर प्रथा दथुइ आधारभूत फरक दु। सती प्रथा धैगु पारलौकिक संसारय् सुखभोग याय्‌दइगु धार्मिक आस्थाय् आधारित खःसा जौहर प्रथा धैगु मेगु धार्मिक पुचःया मनूतपाखें थःपिनि इज्जत ल्यंकातय्‌त याइगु आत्महत्या खः। शाहवंशया पुर्खा चितौडया फत्यसिंहया म्ह्याय्‌नाप मुस्लिम बादशाहं जबरजस्ती इहिपा याय्‌त स्वःगुया फलस्वरुप चितौडय् आक्रमण जूबले १३०० राजपूत मिसातय्‌सं सामूहिक आत्महत्या याःगु व फत्यसिंहया म्ह्याय् सदलं ग्वाराग्वारा दाःगु चिकनय् क्वब्वानाः देहत्याग याःगु घटना जातीय धर्मरक्षाया लागि सिनावंगु जौहर प्रथाया दसु खः (कार्की; ११०८ः १)।

२. नेपालय् सती प्रथा

२.१ लिच्छविकाल

नेपालय् सती प्रथा गुबलेनिसें न्ह्यात धकाः क्वःछिनाः धाय्‌मफुनि। तर लिच्छविकालय् हे सती प्रथाया प्रचलन दु धकाः अभिलेखं प्रमाणित जुइधुंकूगु दु। सती प्रथाया उल्लेख जूगु अभिलेख स्वय्‌गु खःसा भारतय् स्वयां नेपालय् पुलांगु अभिलेख लूगु दु। भारतय् लूगु सती प्रथाया उल्लेख वःगु दकले पुलांगु अभिलेख गुप्त संवत् १९१ (ई. ५१०)या खः गुकी हुणतलिसे युद्ध जूबले जनरल गोपराज सीगुलिं वया कलाःम्ह सती वंगु खँ उल्लेख यानातःगु दु। नेपालय् चाँगुनारायणया शसं ३८६ (ई. ४६४)या मानदेवया अभिलेखय् सती प्रथाया प्रसङ्ग वःगु दु। मानदेवया अबु धर्मदेवया मृत्यु जूगुलिं मांम्ह राज्यवतीं सती वनेत स्वःगु खःसां मानदेवं थः मांयात सती वनेमते धकाः पनाः यदि सती वनधाःसा थःम्हेस्यां आत्महत्या याय्‌गु ख्याच्वः बियाः सती मछ्वःगु खः। राज्यवतीं नं सतीव्रतय् च्वनाः काय्‌यात शासन संचालनय् ग्वहालि याःगु खः (वज्राचार्य; १११६ः १५)।[२] थुकिं उबले सती प्रथा अस्तित्वय् दुसां अनिवार्य मजूगु धकाः क्यं। लिच्छविकालय् हे भौम गुप्तया मां आभिरी व जयदेवया मां वत्सदेवी नं सती मवंसे सतीव्रतय् च्वंगु खः। मदुम्ह भाःतया नामय् दानधर्म यानाः कीर्ति स्थापना यानाः मोक्षपद लाय्‌मा धकाः कामना याइगु खः। शसं ४६२ (ई. ५४०)स आभिरीं थः भाःत अनुपरम गुप्तया नामं शिवलिङ्ग स्थापना यानाः गुथि तयाब्यूगु खः (वहे : १७०-७१)। अथे हे वत्सदेवीं काय् जयदेवलिसे जानाः थः मदुम्ह भाःत जयदेव द्वितीयया कल्याण जुइमा धकाः मासं १५७ (ई. ७३३)स पशुपतिनाथयात वहःया पलेस्वां देछाःगु खः (वहे : ५४८-५६)।

---

२) तर सुशीला मानन्धरजुं थ्व अभिलेखय् सती प्रथाया उल्लेख जूगु मखु, राज्यवतीं भावावेशय् वयाः जक प्राण त्याग याय्‌गु निर्णय काःगु खः, लिच्छविकालय् सती प्रथाया सामाजिक नियम मदु धकाः तर्क बियादीगु दु। स्वयादिसँ- सुशीला मानन्धर, प्राचीन नेपाली समाजमा नारीको स्थान : लिच्छविकालका अभिलेख नियाल्दा, *कन्ट्रिब्युशन्स टु नेपालीज स्टडिज्*, २३:१ (जनवरी १९९६), पृ. ३०७-१८।

२.२ मध्यकाल

मध्यकालय् वयाः सती प्रथा अझ व्यापक जुल । विशेष यानाः शासकवर्ग व उच्चवर्गय् थुकिया प्रभाव लात । उबलेया अभिलेखय् सती वंगु घटनायात महत्वपूर्ण थाय् बियाः उल्लेख यानातःगु दु । रुद्र मल्ल सीबले ४म्ह, रत्न मल्ल सीबले १०म्ह, जगतप्रकाश मल्ल सीबले ९म्ह, नृपेन्द्र मल्ल सीबले ९म्ह, पार्थिवेन्द्र मल्ल सीबले २४म्ह, प्रताप मल्ल सीबले ९म्ह सती वंगु खः । योगनरेन्द्र मल्ल सीबले दकले आपाः ३१म्ह सती वंगु खः ।[३] जुजुपिं सीबले सती वंगुया थुज्वःगु धलः आपालं ताहाकः जू । राजपरिवार बाहेक दरवारय् ज्या याइपिं भारदारतय् दथुइ नं सती प्रथा न्ह्यानाच्वंगु खः । नेसं ८०० कार्तिक कृष्ण १३ विहिवारखुन्हु चौतारा चिकुटिया दाजु सीबले कलाःम्ह चण्डिका सती वंगु खः (Regmi -III; 1086: 7) । अथे हे नेसं ८०० ज्येष्ठ कृष्ण ३ शनिवारखुन्हु चौतारा चिकुटिया अबु षोरतम सीबले चिकुटिया मांम्ह सती वंगु खः (ibid.: 10) । इटालियन धर्मप्रचारक Constantino Da Loroया ई. १७४३ जून १५ तारीखया पत्रय् मल्ल दरवारया छम्ह भारदार सीबले वया निम्ह कलाःपिं भम्चाया वसः पुनाः छत्तिं मग्याःसे सती वंगु घटनाया चर्चा यानातःगु दु (Vaidya; 1113: 287) । तर जुजु सीसां वया रानीपिं सती मवंसे राजकाजय् ग्वहालि याःगु दसुत नं आपालं दु । हरिसिंहदेवया रानी देवलदेवी, रुद्र मल्लया मां पदुमलदेवी, सिद्धिनरसिंह मल्लया मां लालमती, भूपालेन्द्र मल्लया मां ऋद्धिलक्ष्मी सती वंगु मदु । कायपिं नाबालक जूगुलिं इपिं सती मवंसे संरक्षक जुयाः राजकाजय् सक्रिय जुयाच्वंपिं खः । थुकथं मध्यकालय् सती प्रथा अनिवार्य मजूसां सती वनेगुया महिमा अप्वयावंगु स्पष्ट जू ।

२.३ आधुनिककाल

शाहकालय् नं सती प्रथा न्ह्यानातुंच्वन । पृथ्वीनारायण शाह सीबले ९म्ह मिसापिं सती वंगु खः (जोशी; ११०४: ७) । लिपा राजनैतिक स्वार्थपूर्ति यायगु ज्याभःया रुपय् सती प्रथायात छ्यलेगु यानाहल । रणबहादुर शाहया हत्या जुइधुंकाः हेलम्बुइ निर्वासित जीवन हनाच्वंम्ह रानी राजराजेश्वरीदेवीयात भीमसेन थापां सती वनेत बाध्य याःगु खः ।[४] रणबहादुर शाहया मेम्ह कलाः ललितत्रिपुरासुन्दरी थःगु पक्षयाम्ह जूगुलिं वयात सती मछ्वःसे राजराजेश्वरीदेवीयात जक सती छ्वयाः राजनैतिक शक्ति प्राप्त यायत भीमसेन थापां उकथं षड्यन्त्र याःगु खः । अथे हे गीर्वाणयुद्धविक्रम शाह सीबले भीमसेन थापां थःगु पक्षया विरोधी जूगुलिं रानी सिद्धिराज्यलक्ष्मीदेवीयात नं सती वनेत बाध्य याःगु खः (यादव; ११०९: १३५) । अनंलि शाहवंशीय जुजुपिं सीबले वया रानीपिं सती वंगु घटना जूगु मदु ।

३. सती प्रथाया उन्मूलन

उगु इलय् भारतय् समाजसुधारया आन्दोलन न्ह्यानाच्वंगु खः । राजा राममोहन रायं (ई. १७७८-१८३३) ब्रम्हसमाजया स्थापना यानाः समाजय् दुगु कुरीति, धार्मिक विकृति चीकेत सती प्रथा, बालविवाह व जातिभेद आदिया घोर विरोध यायगु अभियान न्ह्याकाच्वंगु खः । शुरुशुरुइ भारतया अंग्रेज शासकतयसं भारतया सामाजिक धार्मिक मामिलाय् हस्तक्षेप मयायगु नीति कयातःगु खःसां राजा राममोहन रायया आन्दोलनं नैतिक बल दयाः तत्कालीन ब्रिटिश इण्डियाया प्रमुख प्रशासक Lord William Bentinckया पालय् ई. १८२९ डिसेम्बर ४ तारीखखुन्हु भारतय्

---

३) थ्यासफुती सती वंपिनिगु ल्याः ३३म्ह बियातःगु दु (Regmi-III; 1086: 46,53) । भाषा वंशावलीइ ३२म्ह बियातःगु दु (लंसाल; १०८६: ७३) । तर यल मंगलबजारय् च्वंगु च्यासिंदेगःया नेसं ८४३या शिलापत्रय् सती वंपिनिगु ल्याः ३१म्ह बियातःगु दु । लिखित अभिलेखयात स्वयां उत्कीर्ण अभिलेखयात अप्वः विश्वसनीय नालेगु चलन दु । उकिं योगनरेन्द्र मल्ललिसे सती वंपिनिगु ल्याः ३१म्ह हे पायछि तायकेमाः । थ्व बारे विस्तृत जानकारीया लागि स्वयादिसँ- धनवज्र वज्राचार्य (सं.), *इतिहास-संशोधनको प्रमाण-प्रमेय (पहिलो भाग)*। ललितपुर : जगदम्बा प्रकाशन, (विसं २०१९ मंसीर), पृ. १५१-५१ ।

४) थ्व घटनायात कयाः नेपालभाषाय् 'महारानी विज्यालक्ष्मी' शीर्षकया बाखंम्ये रचना जूगु दु (कसा; ११०३: ७८- ८१) ।

सती प्रथायात कानूनी रुपं प्रतिबन्ध तयाबिल, सती प्रथायात प्रोत्साहन बीम्हेसित प्राणदण्ड बीगु प्रावधान दयकाबिल (Landon-II; 1113: 172) ।[५] थुकथं भारतय् सती प्रथाया बिरुद्ध कानून लागू जूसां तत्कालय् हे उकिया प्रभाव नेपालय् लाःगु खनेमदु । नेपालय् सती प्रथाया विरुद्ध दकले न्हापां पलाः ल्ह्वंम्ह राजेन्द्रविक्रम शाह खः । ई. १८३९य् छगू आदेश जारी यानाः १२ दँ स्वयां क्वय्यापिं सती वनेमदु धकाः नियम दय्कबिल (Vaidya and Manandhar; 1105: 261) । व धुंकाः थुखेपाखे पलाः ल्ह्वंम्ह जंगबहादुर राणा खः । जंगबहादुरं बेलायतया यात्रा यानाः लिहांवय्वं अनया रहनसहन व जीवनशैलीपाखें प्रभावित जुयाः थन नं छुंछुं सुधारया ज्या न्ह्याकूगु खः । उपिं मध्ये सती प्रथाय् सुधार याःगुयात महत्वपूर्ण ज्याकथं काय्माः । विसं १९१० पुष ७ गतेनिसें लागू जूगु मुलुकी ऐनय् सती प्रथायात नियन्त्रण यायत थीथी प्रावधानत दय्काबिल । उगु ऐनया सती सम्बन्धी मूमू बुँदा थुकथं दु -

- १६दँ स्वयां क्वय्या मिसापिंसं सती वनेमदु । १६दँ दुसां वया काय् १६दँ मदुनिसा वा म्ह्याय् ५दँ मदुनिसा सती वनेमदु ।[६]
- उच्चवर्गया सुं व्यक्ति सीबले वया दासदासीत सती वनेमदु ।
- काय् सीबले मांम्ह सती वनेमदु ।[७]
- प्वाथय् दुम्ह मिसायात सती छ्वय्दइमखु ।
- सती वनेधकाः सिँपँय् थहांवनेधुंकाः म्हांल धालकि वयात अप्पां कय्काः वा कथिं दायाः मस्याःसे हेय्काः सती छ्वय्माः । मिँ तय्धुंकाः चितां बिस्युंवनकि वयात ज्वनाः छ्वय्केदइमखु । वयात जातीय स्तर अनुसार जरिवाना पुइकाः वा पतिया[८] बियाः समाजय् दुकाय्ज्यू ।

(On Sati; 1097: 65-69)

थ्व कानूनय् नेवाःत सती वनीबले छु छु याय्माः धकाः बिस्कं व्यवस्था यानातःगु मदु । तर थ्व स्वयां छुं ई न्ह्यः विसं १९१० आश्विन शुक्ल १५खुन्हु मैथिल ब्राम्हणतय्गु लागि दय्कूगु व्यवस्थाय् सती वनीम्ह मिसा थःम्हेस्यां हे थःगु चिता दय्केमाःगु नियम दय्कातःगु दु (श्रेष्ठ; ११२७: १०) ।

जंगबहादुरं सती प्रथायात बन्द मयाःसां निरुत्साहित याय्गु कुतः याःगु खः । उच्चवर्गयापिंसं यानाक्यनकि सर्वसाधारण जनतातय्सं उकिया अनुकरण याइ धैगु आशयं किजापिं बमबहादुर व कृष्णबहादुर सीबले इमि कलाःपिंत सती मछ्वःगु खःसा जिलाजं सीबले थः म्ह्याय्यात नं सती मछ्वः (क्षेत्री; ११०८: ४७) । तर स्वयं जंगबहादुरं थः सीत्यंबले कलाःपिंत सती वनेत धयावंगुलिं स्वम्ह कलाःपिं हिरण्यकुमारी, अन्तरी महारानी व डाकचोके महारानी सती वन (Landon-I; 1113: 155) । लिपा वीरशम्शेरं जंगबहादुरं दय्कूगु कानूनयात हीकाः सती प्रथायात अझ निरुत्साहित याय्त थाकुगु शर्तत तयाबिल -

१. राजधानीइ पहुँच दुगु थासय् सुयां सती वनेमाल धाःसा राणा प्रधानमन्त्रीयात खबर याय्माः ।

---

५) भारतय् कानूनी रुपं सती प्रथायात निषेध याःसां इलय्व्यलय् सती वंगु घटनात सार्वजनिक जुयाच्वंगु दु । ई. १९८७ सेप्टेम्बर ४खुन्हु राजस्थानया जयपुरय् मालसिंह नांया मनू सीबले १८दँ दुम्ह वया कलाः रुप कुँवर सती वंगु घटना अतिकं चर्चित जूगु खः । Dorothy Stein, Burning Widows, Burning Brides : The Perils of Daughterhood in India. *Pacific Affairs*, 61:3 (Autumn 1988), pp. 465-85 ।

६) न्हापां ऐन लागू याःबले ११दँ स्वयां कम उमेरयापिं मिसापिं सती वनेमदु धकाः च्वयातःगु खःसां ९दँ लिपा हाकनं संशोधन यानाः १६दँ यानाब्यूगु खः (गौतम; ११२४: १५५) ।

७) काय्म्ह सीबले मांम्ह सती वनीगु चलन बारे क्वय् चर्चा जुइतिनि ।

८) 'पतिया' सम्बन्धी विस्तृत जानकारीया लागि स्वयादिसँ - Andras Hofer, *The Caste Hierarchy and the State in Nepal : A Study of the Muluki Ain of 1854* (Reprint). Lalitpur : Himal Books, 2004. pp. 161-62 ।

२. राजधानी स्वयां तापाःगु जिल्लाय् सती वनेमाल धाःसा जिल्ला प्रमुखया स्वीकृति काय्माः ।

३. सती वनीम्ह मिसाया चीधिकःम्ह काय् १६दँ पुलावने धुंकूसा जक सती वनेदइ ।

(क्षेत्री; ११०८: ४७)

वीरशम्शेरया थ्व नियमं सती वनीपिंत तस्सकं थाकुल । अथे जूसां सती वनेगु चलन पूर्णरुपं बन्द धाःसा मजू । नेपालं सती प्रथायात पूर्णरुपं उन्मूलन याय्‌गु श्रेय चन्द्रशम्शेरयात वनी । ई. १९२० जुन २८ (विसं १९७७ आषाढ २५)खुन्हु नेपालय् सती प्रथा अन्त्य याय्‌गु कानून लागू यात । उगु कानूनय् सुं नं मिसां सती वनेत परिवार, थःथिति, जमीन्दार, तालुकदार वा सुं तःधंम्ह मनूयात इनाप यात धाःसा वयात पनेमाः, छुं जुयाः पने मफुत धाःसा इमित ज्यान सजाँय जुइ, सती वंम्हेसित ग्वहालि याःम्हेसित नं ज्यान सजाँय जुइगु व्यवस्था यानातःगु दु (Abolition of the Sati System; 1090: 152-153)।

थुकथं सलंसः दँनिसें धर्मया नामय् मनूतय्‌त म्वाःम्वाकं च्याकाः स्याय्‌गु अमानवीय प्रथा न्ह्याबलेंन्ह्याबलेंया लागि अन्त्य जुल ।

४. सतीया प्रकार

सामान्य अर्थय् सती प्रथा धइगु भाःत सितकि कलाःम्ह म्वाःम्वाकं छ्वयाः प्राणत्याग याय्‌गु चलन खः । थ्व बाहेक सती वनीम्ह व्यक्तिया आधारय् सतीया मेगु निगू भेद नं दु - मासती व सतु ।

क) मासती - काय् सितकि काय्‌या सीम्हलिसे मांम्ह नं छ्वयाः सती वनीगु चलनयात मासती धाइ । थ्व दक्वसिबे उच्चस्तरीय, सम्मानजनक सती खः (Thompson; 1048: 38-39) । विक्रमया १२गूगु शताव्दीइ काश्मीर या छम्ह मण्डलेश्वर (मन्त्री) युद्धय् सीबले वया मांम्ह गज्जा काय्‌या सीम्हलिसे छ्वयाः मासती वंगु खः (नेपाल; ११०६: ६-७) । नेपालय् नं मासतीया दसुत दु । नेसं ८०० पौष कृष्ण ९ विहिवारखुन्हु प्रताप मल्लया मथ्याःम्ह काय् भाकुतु मदुबले वया कलाम्ह लिसे मांम्ह नं मासती वंगु खः (Regmi- III; 1086: 8) । नेसं ८८० भाद्र कृष्ण १४खुन्हु यलया जुजु विश्वजीत मल्ल सीबले मांम्ह नं सती वंगु खः (लंसाल; १०८६: ७९) ।

ख) सतु - मिसापिं जक मखु मिजंत नं सती वनेगु चलन दु । मिजंत सती वनधाःसा उकियात सतु धाइ । सती खँग्वःया पुरुषवाचक खँग्वः सतु खः । विशेष यानाः मालिकया सीम्हलिसे छ्वयाः प्राणत्याग याइम्ह नोकरयात सतु धाइ । विक्रमया १६गूगु शताव्दीइ भारतया विजयनगरय् जुजु सितकि मिसापिं लिसलिसें जुजुया सत्तीक लाःपिं मिजंतय्‌सं नं मिँइ छ्वयाः सतु वंगु अभिलेख दुसा कम्बोडियाय् नं रानीपिं नापं भारदारतय्‌सं सतु वनाः प्राणत्याग याइगु खः (पन्त; ११०५: ४) । भारतय् ई. १८१८य् जयपुरया महाराज सीबले १८म्ह मिस्तलिसे १८म्ह नोकरत व छम्ह नौ मालिकया सीम्हलिसे छ्वयावंगु खः (Thompson; 1048: 37) । नेपालय् नं सतु वंगुया दसु दु । गोरखाया जुजु नरभूपाल शाह सीबले छम्ह नोकर नं सतु वंगु खः (योगी नरहरिनाथ; १०८४: ११७) ।

सती वंगु ईया आधारय् सतीयात निथिकय् ब्वथले छिं - सहमरण सती व अनुमरण सती ।

(क) सहमरण सती - सीम्ह भाःतया सीम्हलिसे हे छ्वयाः देहत्याग याय्‌गुयात सहमरण सती धाइ । थुकियात सहगमन सती नं धाः । सती सम्बन्धी आपाः थें घटना सहमरण सती हे खः ।

(ख) अनुमरण सती - भाःत गनं तापाक्क वा परदेशय् सितकि व नापं सती वनेमखनीगु परिस्थिति वइबले भाःतया प्रतिनिधित्व याइगु छुं चिं लाकां, लं वा जातः ज्वनाः सती वनेगुयात अनुमरण सती धाइ । भारतय् भाःत सिनाः ३५दँ लिपा अनुमरण सती वंगु अभिलेख दु (Stein; 1098: 27) । यँया जुजु भूपालेन्द्र मल्ल भारतय् तीर्थयात्रा वंबले नेसं ८२१ कार्तिक कृष्ण अमाइखुन्हु लँ दथुइ सीगुलिं अन हे दाहसंस्कार यात, निला व न्यान्हु लिपा माघ शुक्ल ५खुन्हु जुजुया जातः ज्वनाः ८म्ह मिसापिं सती वन (Regmi-III; 1086: 49) । रणबहादुर शाह सीबले हेलम्बुइ निर्वासित

यानातःम्ह महारानी राजराजेश्वरीदेवी ७न्हु लिपा अनं लिहांवयाः सती वंगु खः (वज्राचार्य; १०८३ः १९४) ।[९]

भारतय् सीम्ह मनूलिसे वया तता वा केहें नं सती वंगु घटनात दु (Thompson; 1048: 37)। तर नेपालय् उज्वःगु घटना जूगु प्रमाण लुयावःगु मदुनि ।[१०]

सुनां नं ईच्छा याय्वं जक सती वनेदइगुमखु । सती वनेत छुंछुं प्रावधानत पूवंकेमाः । रजस्वला जुयाच्वंपिं, प्याथय् दुपिं व नकतिनि मचा बुइकूम्ह मिसायात सती छ्वइमखु (Stutchbury; 1110: 36, Stein; 1098: 254) । हिन्दू धर्म कथं दाहसंस्कार याय्गु धैगु हे यज्ञ यानाः द्यःयात छाय्गु प्रक्रिया खः (Parry; 1100: 105) । रजस्वला जुयाच्वंपिं, प्याथय् दुपिं व नकतिनि मचा बूपिं मिस्त अशुद्ध जुयाच्वनीगुलिं द्यःयात समर्पण याय्त अयोग्य ताय्काः सती मछ्वइगु खः । उगु इलय् सती वनेगुयात अतिकं सम्मानपूर्वक स्वइगु खः । भारतय् सती वंपिनिगु सम्मानय् दय्कातःगु स्मारकयात तीर्थस्थल भाःपियाः पूजा याय्गु चलन थौंतकं न्ह्यानाच्वंगु दनि ।[११]

५. नेवाः समाजय् सती प्रथा

नेवाः समाजय् मिसामस्तय्त इहि याकेगु चलन दुगुलिं नेवाः मिस्त गुबलें हे विधवा जुइमखु धैगु आमधारणा दु । कलाःम्हेस्यां भाःतया फुंगा तःलय् निगः ग्वय् तयाबिलकि पारपाचुके जूगु ताय्की । अनंलि व मिसा मेम्ह मिजं व्याहा याय्त स्वतन्त्र जुइ । अभ्र भाःत बिरामी जुयाः म्वाइमखुगु अवस्थाय् थ्यनकि वया छाती द्यःने निगः ग्वय् तयाबिलकि स्वतः पारपाचुके जुइ, भाःत सीसां उम्ह मिसां छुं नं बारेयाय्म्वाः, बर्खि नं च्वनेम्वाः । नेवाः समाजया अध्ययन याःपिं यक्व स्वदेशी व विदेशी विद्वान्तय्सं थुकिया बारे च्वयातःगु दु ।[१२] थ्व परम्परां समाजय् विकृति अप्वल धकाः राणा प्रधानमन्त्री रणोद्दीपसिंहं उकथं एकतर्फी सम्बन्धविच्छेद याइम्ह कलाःया विरुद्धय् भाःतम्हेस्यां अदालतय् मुद्दा दायर याय्फइगु अधिकार ब्यूगु खः (गौतम; ११२४ः १६०) ।

थ्व ल्याखं स्वय्बले नेवाः समाजय् सती प्रथा मदय्माःगु खः । तर वास्तविकता अथे मखयाबिल । भाःत सितकि कलाःम्ह सती वनेगु चलन नेवाः समाजय् नं दु । तर मेगु समाजय् थ्व प्रथां गुलि उग्र रुप काःगु खः, नेवाः

---

९) गुलिं सफुती रणबहादुर शाह सिनाः ९न्हु लिपा राजराजेश्वरीदेवी सती वंगु धकाः च्वयातःगु दु । उगु सती सहमरण सती खः वा अनुमरण सती खः धैगु खँय् नं विवाद हे तिनि ।

१०) रेग्मीजुं 'वृषोत्सर्गविधि' सफुती च्वंगु टिपोटया आधारय् नेसं ६९४ भाद्र शुक्ल ३ विहिवारखुन्हु यँया जुजु महेन्द्र मल्ल सीबले वैमात्रि (मेम्ह मांपाखें दुपिं) तता/केहेंपिं दुयिनी व हेरा सती वंगु धकाः च्वयातःगु दु (1086: 43) । तर महेशराज पन्तजुं थुकियात खण्डन यानादीगु दु । स्वयादिसँ - महेशराज पन्त, महेन्द्र मल्लको विषयमा केही कुरा । *पूर्णिमा,* ३८ (विसं २०३४ चैत्र), पृ. ७४-८९ ।

११) स्वयादिसँ- Pauline Kolenda, Woman as Tribute, Woman as Flower : Images of Woman in Wedding in North and South India. *American Enthologist*, 11:1 (Feb. 1984), pp. 98-117. Anne Hardgrove, Sati Worship and Marwari Public Identity in India. *Journal of Asian Studies*, 58:3 (Aug. 1999), pp. 723-52 ।

१२) Gopal Singh Nepali, *The Newars : An Ethno-Sociological Study of a Himalayan Community*. Bombay : United Asia Publications, 1965. pp. 239-40। Francis Buchanan Hamilton, *An Account of the Kingdom of Nepal*. Reprint. New Delhi : Manjusri Publishing House, 1971, p.42 । Bina Pradhan, *The Newar Women of Bulu*. Kathmandu : CEDA, 1981, p. 71। Christoph von Furer - Haimendorf, Elements of Newar Social Structure. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland,* 86: 2 (July-Dec. 1956), p. 37 । Anne Vergati, Social Consequences of Marrying Visnu Narayana : Primary Marriage among the Newars of Kathmandu Valley. *Contributions to Indian Sociology,* 16:2 (1982), p. 271।

थ्व हे परम्पराया आधार कयाः छपु लोकंव्हाःगु छ्धाः प्याखंया सृजना जूगु दु । स्वयादिसँ- ईश्वरानन्द, मतिना । भिक्षु सुदर्शनपाखें सम्पादित *दबू* (निगूगु संस्करण), यँ :हिमाञ्चल पुस्तक भवन, नेसं १०९३, पृ. ६३-७९ ।

समाजय् उलि व्यापक रुप कायम्‌फु । सती वनेगुयात नेपालभाषां **मि बियेगु** धाइ । अभिलेखय् सती वन धाय्‌त 'मि बिस्यंवन' धकाः न्ह्यथनातःगु दु । तर रेग्मीजुं थ्व खँ मथुयाः 'मि बिस्यंवन'या अर्थ चितां बिस्युंवन (fled from the pyre / ran away from the pyre) धकाः च्वयादीगु दु (Regmi-II; 1086: 213,713) ।

जुजुपिं सीबले सती वंगुया गुलि अभिलेख तयातःगु दु, सर्वसाधारणपिं सीबले सती वंगुया अभिलेख उलि लुयावःगु मदु । भ्मीथाय् सर्वसाधारण जनताया इतिहास लिपिवद्ध यानातय्‌गु परम्परा मदुगुलिं सती वंगुया अभिलेख म्हो जक लुयावःगु खय्‌माः । राणाकालय् सर्जन जुयावःम्ह डानियल राइटया अनुसार नेवाः समाजय् सती प्रथाया चलन दुसां अनिवार्य मजू, उकिं सती वनीपिं नेवाःत अतिकं म्हो जक दु (1120: 33) । मेम्ह छम्ह विद्वान्‌या धापू अनुसार राणाकालय् स्वनिगलय् बौद्ध व हिन्दू निगुलिं धर्मया यानाः दँय् ३०-४०म्ह सती वं (Hasrat; 1090: 66) । नेसं ८०२ पौष महिनाय् स्वयम्भू चैत्य जीर्णोद्धारया ज्या न्ह्यानाच्वंगु इलय् बरे छम्ह सीगुलिं वया कलाःम्ह सती वंगु खः (Rospatt; 1121: 218)[१३] । नेसं ८०० वैशाख कृष्ण ९खुन्हु ख्वप इलाछेँया पुनसिंराम सुवार सीबले कलाःम्ह सती वंगु खः (Regmi-III; 1086: 71) ।

५.१ नेवाः समाजय् सती प्रथा सम्बन्धी भीमसेन थापां दय्‌कूगु व्यवस्था

नेवाः समाजय् सती प्रथा दु धैगु खँया अकाट्य प्रमाण भीमसेन थापां नेवाःतय्‌गु लागि दय्‌काब्यूगु नियम खः । नेवाःतय् संस्कार हनेबले आवश्यकपिं थीथी जातया मनूतय्‌सं थः यःयःथे दस्तुर ज्याला फ्वनेगु यानाहःगुलिं निम्नमध्यमवर्गया जनतातय् संस्कार हने हे थाकुयावल । थ्व खँयात वाःचाय्‌काः विसं १८८८ पौष कृष्ण १०खुन्हु नेवाःतय् संस्कार हनेबले सुयात गुलि ध्यबा बीगु, भ्वजय् गुकथं खर्च याय्‌गु धकाः छगू लालमोहर जारी याःगु खः । उकी **सती जादा** धैगु छगू शीर्षकय् सती वनीबले छु ज्या याइम्हेसित गुलि ध्यबा पूसा गाः धकाः क्वछिनातःगु दु ।[१४]

गौदान गर्दा भट्टके -	
गाईका निग्रह -	२ सुका १ पैसा
भट्टके दक्षिणा	३ सुका
सुवर्ण दक्षणा	३ सुका
गाईका गोठालाका वाल	३ सुका
पुराण सुनाउन्या ब्राम्हणके दक्षणा जथा सर्धा	
नाउके -	
नङ काट्याको	१ आना २ पैसा
षोलाचा[१५] १ के मोल	१ आना
कुसल्याके -	
कपडा छेकदा	१ आना २ पैसा
सुरुवाल सिउदा	३ सुका
घगरा सिउदा	१ आना
कसाइके -	
हात दाम	३ सुका

१३) थ्व बारे ध्यानाकर्षण यानाब्यूगुलिं पासा राजेन्द्र शाक्ययात सुभाय् बियाच्वना ।

१४) लालमोहरया मूलप्रतिइ मौद्रिक इकाइ थुइकेत सांकेतिक चिं छ्यलातःगुयात शब्दाङ्कय् हिलेत ग्वहालि यानादीगुलिं गुरुवर काशीनाथ तमोटजुयात सुभाय् बियाच्वना ।

१५) ख्वःचा

सतादां	३ सुका
जनही	१ पैसा
पुल्पुल्के[१६]-	
जनही चावल कुरुवा	रु. २
सब कामको दस्तूर जना ३ के	२ सुका १ आना
पोलन्या गोटके -	
चिता लायाको	२ आना २ पैसा १ फुका दाम
सोलमा चढ्दा	२ सुका १ पैसा
षर्पदा	२ आना २ दाम
चीउरा कुरुवा[१७]	रु. ७
नून अदुवा मोल	२ सुका
षर्च	२ सुका
अस्तुलिया[१८] दस्तूर	१ सुका
पंचतीर्थको दस्तूर	२ सुका
घर सुद्धीका भोजका साटो	२ पैसा
पोढ्याके -	
सुवर्न द्वारको दस्तूर	१ पैसा
मसानको दस्तूर	२ पैसा
मित लाउदा जथा सर्धा[१९]	१ पैसा

अरु सबै काममा जथा सक्त गर्ने
सबै रकमीके कोचादाम जथासर्धा दीनु ।
मुर्दाले लायाको र सतीले लायाको कपडा नफिकनु जलाइदिनु ।

(नेपाली; १०९८: २४५)

भीमसेन थापां दयकूगु थ्व व्यवस्थाय् सीम्हेसित फायकीगु द्यवं दयकीपिं टटी जातया मनूतय्गु बारे न्ह्यथनातःगु मदु । जयस्थिति मल्लं दयकूगु स्थितिबन्देजय् सामान्य रुपं मनू सीसां द्यवंया मू छतका काय्गु तर सती वनेगु प्रयोजनया लागि द्यवं मीबले नितका काय्गु व्यवस्था यानातःगु दु (बुडाथोकी; ११०२: १६) ।

५.२ नेपालभाषा साहित्यय् सती प्रथा

नेवाः समाजय् सती प्रथा दु धैगु खँया मेगु बल्लाःगु प्रमाण नेपालभाषाया काव्य साहित्य खः । प्रतापसिंह शाहया राज्यकाल (नेसं ८९५-८९७)य् च्वयातःगु 'हरि हरि जिव मतेना प्रभु' शीर्षकया म्येय् छम्ह मिसां थः भाःत सीसां सती मवंसे मेथाय् मेले वनाः दुःख सीमाःबले बरु भाःतलिसे सती वंगु जूसा सुगती लाइगु जुइ धकाः पश्चातापया सः प्वंकातःगु दु (कसाः; १०७९: ५०-५१) । थुकिं नेवाः समाजय् सती प्रथा दुसां अनिवार्य मजू धकाः सीदु । यल मंगलबजारया भिंद्यःयाथाय् हालीगु भजन सफुती नं सती सम्बन्धी म्ये मुनाच्वंगु दु । रणबहादुर शाहया राज्यकाल (नेसं ८९७-९१९)य् च्वयातःगु 'हाहादे प्रभु स्वामि छिन वायिओ मताया' शीर्षकया म्येय् भाःत सिनाः कलाःम्ह सती

---

१६) सिथं यंकीबले सीम्हेस्या न्ह्यःने च्वनाः मत च्याकाः आरती यानावनीपिं

१७) २ माना

१८) अस्थि चुइकेगु

१९) थःगु श्रद्धानुसार धयातःसां १ पैसा दस्तूर पुलेमाः धकाः च्वयातःगु छपाइ सम्बन्धी गल्ती जुइफु ।

वंगु घटनायात न्ह्यब्वयातःगु दु। सती वंबले जनसमुदायया ख्वाः स्वयाः लँय् ग्वय्, किगः ह्वलावंगु, सिँपँय् थहांवनाः सकसितं सुवाः बियाः सती वंगुया वर्णन दु (वैद्य; ११२२ः १६७)। सती वनीबले याइगु विधिविधानया झलक थ्व म्येय् बियातःगु दु। सती सम्बन्धी उल्लेख जूगु मेगु महत्वपूर्ण म्ये 'जि वया ला लछि मदुनि' शीर्षकया म्ये खः। थ्व म्येया लिधँसाय् हे लक्ष्मीप्रसाद देवकोटां 'मुनामदन' च्वःगु खः। राजेन्द्रविक्रम शाहया राज्यकाल (नेसं ९३६-९५७)य् रचना जूगु थ्व म्येय् सँदेशय् ज्या याःवंम्ह भाःत मदुगु समाचार वःगुलिं कलाःम्ह अनुमरण सती वंगु खँ दु। थ्व म्येया मेगु विशेषता धैगु थुकी सती वनीम्हेसिनं पूवंकेमाःगु विधिविधान संक्षिप्तं न्ह्यब्वयातःगु दु। सती वनीबले फीगु लं, देश चाःहिलाः दिपय् वनीगु व सिँपँय् थहांवनेधुंकाः प्वरिं त्वाय्चिनेमाःगु विधि थ्व म्येय् दु (कसाः; ११०३ः ४१-४७)। प्वरिं त्वाय् चिनेमाःगुया कारण बारे जोशीजुं थुकथं च्वयादीगु दु -

> मेमेगु जातिं द्यःला जुइगुया प्रमुख कारण सती प्रथा खः। ... सती वनीबले म्वाःम्वाकं भाःतलिसे सिँपँय् च्याके न्ह्यः प्वच्यानीलिसे त्वाय् चिनेमाः। थथे त्वाय् चिनेधुंकाः प्वच्यानीयात सती वनीम्हेसिनं ज्वःवसः बीगु याइ। वसः फिनाः अथलय् म्वःल्हुयाः सती वनीम्ह मिसां सती वनीबले मिं दाहा जुयाः बिस्युंवनकि उम्ह मिसायात प्वच्यानी याय्गु याइ। नापं सती वनेमखु धकाः खिंया सःसिबें तस्सः जुइक ख्वल धाःसा वा सती वनेमखु धकाः अडान कालधाःसा उम्ह मिसायात प्वच्यानी याय्गु प्रचलन दु।
>
> (११२२ः ९५)[२०]

प्वरिंयात ज्वःवसः बीगु व सती वनेम्हांल धाःम्हेसित जातं च्यूत याय्गु नियम जयस्थिति मल्लं दय्कूगु स्थितिबन्देजय् नं उल्लेख यानातःगु दु -

> पोढ्यानीले सती जाने स्वास्नी संग धुप प्रेमपूर्वक मागी जोर पोसाक लिनु
> सती जाने स्वास्नीले लोग्ने संग नमरी चीता बात झरी जान्न भनी भने
> त्यस स्त्रीले पोडीनी संग मीली सोही जात भइ बस्नुः ॥
>
> (बुडाथोकी; ११०२ः १५)

सती वनेमखु धाःपिंत अस्पृश्य जातय् क्वफाय्गु प्रचलन भारतय् नं दु। उकथं समाजपाखें वहिष्कार यानाहःपिं मिस्तय्त यूरोपं वःपिं व्यापारीतय्सं इहिपा याःगु घटनात आपालं दु (Altekar; 1058: 159)। सती वने न्ह्यः म्वःल्हुइगु चलन न्हापांनिसें दु। सती वनेधकाः निश्चय यानाः म्वःल्हुइ धुंकलकि वा चुरी तःछ्याय्धुंकलकि धार्मिक व सामाजिक रुपं वयात सीधुंकल धकाः मानेयाइ (Michaels; 1113: 28)। हाकनं ग्वलय् च्वंगु 'सतीद्वार' नांया ध्वाखां दुहांवनेधुंकलकि सती वनेमखु धकाः लिहांवःसां समाजं वयात स्वीकार याइमखुत धैगु मेगु धापू नं दु (ibid.)। महाकवि वाणभट्टं च्वःगु 'हर्ष चरित'य् अंशुवर्माया समकालिक भारतया सम्राट प्रभाकरवर्धन सीबले हर्षवर्धनया मांम्ह यशोमतीं सती वनेन्ह्यः स्नान यानाः भम्चा जुइबलेया वसः पुंगु वर्णन यानातःगु दु (केशवशरण; १०९५ः १७९)। नेवाःतय् सती वनीथाय् खिंबाजं थानाच्वनीगु खःसा खस समुदायपिनि सती वनीथाय् नगरा थानाच्वनीगु खः। ई. १८४५ नोवेम्वर ५ तारीखखुन्हु छम्ह गोर्खाली सैनिक सीबले वया कलाःम्ह सती वंगु घटना

---

२०) थ्व प्रचलनया आधारय् नेपालभाषाय् छगू उपन्यास पिदंगु दु। स्वयादिसँ- पुरुषोत्तम लाल श्रेष्ठ, *द्योलानी*। यल : साहित्यया मूलुखा, नेसं १११५। थ्व उपन्यासय् जुजु श्रीनिवास मल्लया तमोनीपाखें दुम्ह काय् सुरेन्द्र मल्लया छम्ह ब्रम्हुनी पार्वतिलिसे इहिपा जुइ। तर युवराज सुरेन्द्र ई मत्यवं सीगुलिं पार्वती थः सती वनेमखु धकाः अडान काइ। अथे अडान काय्वं पार्वतीया अबु महेश्वर बाज्यां वयात भुयूचा प्वःलिसे इहिपा याकाबी।

प्रत्यक्ष खंगुया वर्णन Sir Henry Lawrenceया डायरीइ यानातःगु दु, गुकी सती वनीगु थासय् नगरा थानाच्वंगु व सती वंम्ह मिसा मिं पुनाः चिल्लाय्दनाः हालाहःलिसे भन् ततःसः जुइक नगरा थानायंकूगु वर्णन दु (Cited in Thompson; 1048: 157-58)। तर भारतया छगू गामय् ई. १७९८स William Carey नांया छम्ह अंग्रेज अधिकृतं सती वंगु प्रत्यक्ष खंगुया विवरण च्वयातःगुली स्वःवःपिं मनूतय्सं **हरि बोल ! हरि बोल !** धकाः हाःगु सलं मिसाया चिल्लाय् त्वःपूगु वर्णन यानातःगु दु (Dodwell; 1084: 134)।

सती वनीम्हेस्यां थःगु तिसा जयवागेश्वरी द्यःथाय् छायावनीगु प्रचलन दु। महारानी 'विज्यालक्ष्मी' शीर्षकया बाखंम्येय् महारानी विज्यालक्ष्मी / विद्यालक्ष्मी (राजराजेश्वरीदेवी) सती वंबले जयवागेश्वरीइ लुँया भुइ तयाः तायो छायाब्यूगु वर्णन यानातःगु दु (कसाः; ११०३: ७९)। बाखंम्येय् वर्णन यानातःथें हे जयवागीश्वरीया तिसाया धलखय् राजराजेश्वरीदेवी व सती वंपिं मेपिं मिसापिंसं छाःगु तिसाया उल्लेख यानातःगु दु (श्रेष्ठ; ११२७: १५-१६)। तर भारतय् सती वनीम्हेस्यां थःगु तिसा स्वकुमिपिंत इनावनीगु प्रचलन दु (Stein; 1098: 254, Thompson; 1048: 158)।

सती वनीम्हेसिनं अन्तिम वचन कथं सुवाः वा सराः बियावनेगु प्रचलन दु। सती वनीम्हेसिनं ब्यूगु सुवाः वा सराः अतिकं प्रभावकारी जुइ धैगु जनविश्वास दु। नेपाःयात 'सतीं सराः बियातःगु देय्' धकाः धाय्गु लोकोक्ति थौंतकं प्रसिद्ध जुयाच्वंगु दनि। 'हाहादे प्रभु स्वामि छिन वायिओ मताया' शीर्षकया म्येय् सती वंम्ह मिसां स्वकुमिपिंत सुवाः बियावंगुया चर्चा च्वय् हे जुइधुंकल। रणबहादुर शाह सिनाः राजराजेश्वरीदेवी सती वंबले गीर्वाणयुद्धविक्रम शाहयात राज्य स्थिर याय्फय्मा धकाः सुवाः बियावंगु खः (कसाः; ११०३: ८०)। जंगबहादुर सीबले सती वंपिं ३म्ह कलाःपिं मध्ये तःधिकःम्ह हिरण्य कुमारीं "जंगबहादुरं छुं बांमलाःगु ज्या यानावंगु दुसा वय्कःयापाखें जिं क्षमा फ्वने, वय्कःया आत्माया चीर शान्तिया लागि प्रार्थना याय्नु" धकाः आव्हान यानावंगु खः (Landon-I; 1113: 155)। सती वनीपिंसं सराः बियावंगु घटनात नं दु। काजी भीम मल्लया कलातं सती वनेन्ह्यः यँया दरवारय् सुयां विवेक मदय्मा धकाः सराः बियावंगु खँ इतिहास प्रसिद्ध जू। नेसं ८८०स यलया जुजु विश्वजीत मल्ल सिनाः मांम्ह सती वंबले यलया जनतातय्त थः काय्या रक्षा मयाःगुलिं आवश्यक जुइगु इलय् विवेक मवय्मा धकाः सराः बियावंगु खः (लंसाल; १०८६: ७६)।

भारतय् सती वनेमखु धकाः चितां बिस्युंवनीपिं मिसातय्त लखय् थुनाः स्याय्गु नं याः (Thompson; 1048: 39)। भारतया यक्व थासय् सती वनीम्ह मिसा बिस्युंवनी धकाः पँथं ल्हाकाः खिपतं प्यपुंक चीगु चलन दु (Stutchbury; 1110: 31)। तर झीथाय् उकथंया पाशविक चलन दु मदु सीमदुनि।

पशुपतिइ सती वनीपिनिगु लागि अलग्ग हे थाय्या व्यवस्था यानातइगु खः (Wright; 1120: 13)। मिसाया ईच्छा विपरित अफिम आदि नकाः नं सती छ्वय्गु याः। उकथं सती छ्वःपिं मिसात मिं पुनाः होशय् वय्धुंकाः तस्सकं चिल्लाय् दनाः सनकि पशुपतिक्षेत्रय् च्वंगु भूतेश्वरया पूजा यानाबिलकि शान्त जुयाः याउँक छ्वयावनी धैगु जनविश्वास दु (टण्डन; १११६: ४४८)।

५.३ सती वनेगु विधि सम्बन्धी हस्तलिखित ग्रन्थ

नेवाः समाजय् सती प्रथा दु धकाः स्पष्ट जूसां नेवाः सती वनीबले छुछु विधिविधान पूवंकेमाः धैगु खँ प्रष्ट मजूनि। आशा सफूकुथी संकलन जुयाच्वंगु हस्तलिखित सफूत मध्ये थन सती वनेगु विधिविधान उल्लेख यानातःगु निगू सफूया बारे चर्चा जुइत्यंगु दु। अजूचायापुगु खँला थ्व खःकि थुपिं निगुलिं सफुती बौद्ध विधि अनुसार सती वनेगु तरीका च्वयातःगु दु। थुपिं सफूत बौद्ध परम्परा अनुसार च्वयातःसां हिन्दू प्रभावपाखें सर्वथा मुक्त धाःसा जुइफुगु खनेमदु। खय्तःला बुद्धधर्मय् थःम्हं थःत स्याय्गु छुं नं कथंया ज्याखँया निन्दा यानाः निषेध यानातःगु दु (Thomas; 1053: 16)।[२१] हिन्दूधर्मय् दुगु बलिप्रथा, अन्धविश्वास, कर्मकाण्डवाद थेंजाःगु कुरीतिया विरुद्धय् विद्रोह यानाः बुद्धधर्म

२१) बुद्धधर्मय् आत्महत्या विषयय् सीकेत स्वयादिसँ- Damien Keown, Buddhism and Suicide : the Case of Channa. *Journal of Buddhist Ethics*, 3 (1996), pp. 8-31। बुद्धधर्मय् सद्धर्मपुण्डरिक सूत्रया आधारय् आत्मदाह याइपिं नं आपालं दु। स्वयादिसँ- Jan Yun-hua, Buddhist Self-Immolation in Medieval China. *History of Religions*, 4:2 (Winter 1965), pp. 243-68।

पिदंगु खः । तर ई बिनावंलिसे बुद्धधर्मय् विकृति दुहांवय्गु शुरु जुल । जयस्थिति मल्लया पालंनिसें बौद्ध भिक्षुतय्सं विवाहित जीवन हनेगु यानाहःबले बौद्ध समाजय् पुरोहितवादया प्रचलन वःगु खः । थुकिं यानाः बुद्धमार्गी नेवाः व हिन्दू (शिवमार्गी) दथुइ सामाजिक, दार्शनिक व कर्मकाण्डय् यक्व समानता दत । फलस्वरुप मानवताया दृष्टिकोणं कलंक भाःपियातःगु सती प्रथायात नेवाः बौद्धतय्सं नं नालाकाल । नेसं ८०२स छम्ह बरे सीबले वया कलाःम्ह सती वंगु व स्वनिगलय् हिन्दू बौद्ध निगुलिं धर्मयापिं यानाः दँय् ३०-४०म्ह सती वनीगु तथ्य बारे च्वय् उल्लेख जुइधुंकूगु दु । नेवाः बुद्धधर्मया बुद्धधर्मया विकृत रुप खनाः राणाकालय् नेपाः वयाः ई. १८५०-१८६३ तक थन च्वंम्ह ओल्डफिल्डजुं हिन्दूधर्मया प्रभाव लानावँवं मेगु १००दँ लिपा नेवाः बुद्धधर्म लोप जुइफु धकाः धयादीगु खः (Oldfield; 1094: 72)।

आशा सफूकुथी दुगु सती वनेगु बारेया सफूत थुकथं दु -

(क) **सति ओनया खँ व मेमेगु विधि** - थ्व सफूया ल्याः DPN 2449 / NRN बुवि- ३०५ खः । नेपाललिपिं संस्कृत व नेपालभाषा ल्वाकछ्यानाः थ्यासफुती च्वयातःगु थ्व सफूया साइज १८.५ X ८.५ सेमी. दु । सफू च्वःगु मिति मदुसां लिपि व भाषाया आधारय् शाहकालय् तिनि च्वःगु खः धकाः धाय्फु । सफू च्वःम्हेस्यां थःगु नां व थाय्बाय् उल्लेख यानातःगु मदु । थुकी मुक्कं २८ पत्र दुसां पत्र १-६ तक जक सती सम्बन्धी खँ दु ।

थ्व सफुती सती वनीबले पूवंकेमाःगु विधि कनातःगु दु । दकले न्हापां गुरुजुं गुरुमन्दः दनाः सती वनीम्ह मिसायात संसारया अनित्यताया खँ कनी । थ्व संसार शून्य खः, जन्म जुइधुंकाः सकलें छन्हु सीमानि, उकिं दुर्गती वनेम्वाय्केत सीम्ह भाःतलिसे सती वनधाःसा सुगती लाइ धकाः आश्वासन बियातःगु दु । सती वनीम्ह मिसां भाःतयात लुँसिन्हः तिकाः भाःतया दर्शन याय्गु विधि उल्लेख यानातःगु दु ।

(ख) **सति वनया बाखन कने** - थ्व सफूया ल्याः DPN 2357 / NRN बुवि- २०५ खः । नेपाललिपिं संस्कृत व नेपालभाषा ल्वाकछ्यानाः थ्यासफुती च्वयातःगु थ्व सफूया साइज ८ x १९ सेमी. दु । सफूया पुष्पिका वाक्यय् नेसं ९५० चैत्र शुक्ल १०खुन्हु समन्तभद्रं च्वयाः राजपतियात बिया धकाः न्ह्यथनातःगु दु । तर सफू च्वःम्ह मनू गनयाम्ह खः धकाः परिचय बियामतःगुलिं च्वमिया बारे मेगु खँ सीकेमफु । अथेसां सफू च्वःम्ह मनू कर्मकाण्ड याकीम्ह गुभाःजु हे खय्माः धकाः याउँक अनुमान याय्फु । सफुती मुक्कं ४४ पत्र दुसां पत्र १-१९ तक जक सतीया खँ दु ।

च्वय्या सफू स्वयां थुकी भचा विस्तृत रुपं सती वनेगु विधि च्वयातःगु दु । दकले न्हापां जुजु, मन्त्री व गुथियात १ स्वहः व ४ दाम दस्तुर पुलेमाः । अनंलि सती वनीम्ह मिसायात क्वःचिकनं बुइकाः, म्वःल्हुइकाः धलं दंकेयात पुजाभः ज्वरेयाय्गु, गुरुमन्दः दंकेगु व लोकपालपिंत बली बीगु आदि याइ । गुरुजुं सती वनीम्हेसित सती वनेगुया महिमा कनी । थनथाय्लाक सती वनीम्हेसित बाखं कनीबले स्वस्थानीया जालन्धर व वृन्दाया बाखं ल्वाकछ्यानातःगु दु ।[२२]जालन्धर सिनाः वया कलाः सती वंगुलिं इमिसं न्हापाया जन्मय् याःगु दक्व पाप नाश जुयाः वैकुण्ठय् वास जूगु खँ स्वानातःगु दु । भाःतलिसे सती वनधाःसा लिपाया जन्मय् मिसा जुयाः जन्म काय्मालीमखु, सुखावती भुवनय् वास लाइ, अमिताभ तथागतया तारा जुयाः च्वनेदइ । गुम्ह मिसां थः भाःतलिसे सती वने धकाः प्रण यानाः एकचित्त यानाः पलाः न्ह्याकी वयात अश्वमेध यज्ञ यानाति फल लाइ, पलाः तक्वपतिं १ प्र (= पँल = १८ तोला) लुँ दान यानाया फल लाइ धकाः हेय्काः सती छ्वइ ।

सफुती प्रयोग जूगु लिपिया आधारय् निगू सफूया च्वमि अलग अलग हे मनू खः धकाः धाय्फु । सफुती छ्यलातःगु लिपि व भाषा स्वय्बले व्यावसायिक च्वमिं च्वःगु मखु धकाः सीदु । थुकी प्रयोग जुयाच्वंगु संस्कृत 'भ्रष्ट संस्कृत'[२३] खः ।

२२) स्वस्थानीया बाखंपाखें प्रभावित जुयाः बौद्ध समाज दुने नं स्वस्थानी बाखं कनेगु परम्परा न्ह्याःगु खः । तर उकी केन्द्रीय पात्र शाक्यमुनि बुद्धयात दय्कातःगु दुसा महामायादेवीयात स्वस्थानीया रुपय् प्रस्तुत यानातःगु दु । स्वयादिसँ - काशीनाथ तमोट, स्वस्थानी व्रतकथा : एक सिंहावलोकन, *मधुपर्क,* (विसं २०४७ माघ) पृ. ५-१६ ।

२३) भ्रष्ट संस्कृत महायानी बौद्ध वाङ्मयया उपज खः । बौद्ध साहित्य व कर्मकाण्ड थ्व हे भ्रष्ट संस्कृतं च्वयातःगु दु । थुज्वःगु संस्कृतया व्याकरण व कोश हे पिदंगु दु । स्वयादिसँ - Franklin Edgerton, *Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary, Vol. I & II.* New Haven : Yale University Press, 1953.

५.४ थ्यासफूया मूलपाठ

(क) सति ओनया खँ

सती ओनया वृद्धि ॥ गुरुमण्डल दनके ॥
थन देशन ख (१:२) कङ ॥ ० ॥
ॐ शुन्यमेव जग सर्व्व, सुन्यता करुणा भओ ॥ (३)
उच्छिता दुर्ग्गति तेषा सुखावत्या सर्व्व नुय ॥ ० ॥
भो पुत्री (४) जगत संसाल सकलें शुन्य थुका, थथे धक भालपाओ,(५) थ्व संसालस, व्याप्तमान् जुओ सकलें स्वर्ग्गालोहन जुयमा(६)ल भालपाओ, थओ पुरुष सोयाओ करुणान भालपाओ,(२:१) उछाहान, दुर्गति ओने मुम्वालके धकाओ सुर्ग्गत्ति (२) सुमार्ग्गस वने धकं भालपलना ॥ ० ॥
थन पंचग्रब्यन (३) हाय ॥ ० ॥
ॐ नमो दुरर्ग्गत्ति परिशुद्ध राजाय तथाग (४)ताया हंन्ते सम्यक संबुद्धाय
ॐ तद्यथा स्वधय २ बिस्व (५) धय २ सर्व्वकर्म्माबलनानि बिस्वद्धय स्वाहा ॥ २ ॥ (६)
भो पुत्री दुर्ग्गत्ति ओने मुम्वालकेयात परिशुद्ध यानाओ(३:१) देव दकोस राजा जुयाओ चोङ तथागत अधंत सम्य (२)क्संबोधि ज्ञान राङाओ चोङ, थथिम्हं तथागत नमस्का(३)ल याङाओ स्वधय याङाओ सुमननं छन भालपाओ (४) सर्व्वसंसाल सकलें श्वयाओ पुरुख कामनानं ओने (५)धकं भारपाओ स्वधय याहुने ॥ ३ ॥
थन बजरक्षा बि(६)य ॥
यँ रँ लँ वँ सँ जाँ तँ ॥ सप्तधातु ७ ॥ क्लेशत्य शुधामान(४:१) भावयः ॥
पञ्चामृतन हाय ॥
ॐ पुण्य २ महापुण्य अपलमृ(२)त पुण्य ज्ञानसंभारपचिन्ते
ॐ सर्व्व सस्कार परिशुद्ध (३) धर्म्मन्ते गगण समुर्ग्गते स्वभाव बिशुद्धे महानय परिबा(४)रे स्वाहा ॥ ० ॥
भो पुत्री, थ्व पंन्चामृत्र भोग याङान स (५)रील प्रवीष्ट जुयाओ पुण्य आत्मानं भालपल गथिगु (६) पुण्य धक धालसा पुण्ययासिनं पुण्य थुका गथे धक धा (५:१) अपम्यय असख्य पुंण्यं प्रमानं पुण्य थुका थुलिया का(२)रने स्वामि भक्ति याङाओ सदासर्व्वकारं परिशुद्ध (३) जुओ धर्म्मधातुवागीश्वर नमस्काल याङाव गगण (४) आकासस शुद्ध जुयाओ चोङे स्वभाओन गुरि (५) आत्मा जुयमा धक सेवलपिओ ॥ ० ॥
थन श्रीसूर्य्यदेव(६)यात मत बियके ॥
थन कि तनके ॥
ॐ नम श्रीसूर्य्यदेवाय (६:१) नाग संभोग संकास पद्मनाग वज सूर्ज दिवाकरं नम(२)स्तुते ॥ ० ॥
थन सगन बिय पारन याचके ॥
थन मण्ड(३)ल बिसजन ॥
थन क्वतयनाओ सिन्धल छोयके भाल (४)तोयाके रुचितन तिके ॥
थन भालतो दरसन याचके ॥ (५)
थन पितयनओ राजाया सिन्धल छोयके मुग रन फि(६)चके ॥
थुति सति ओनया ख जुरो ॥

(ख) सति ओनया बाखन कने

? ॐ नमः श्रीँवज्रसत्वायः ॥
? ॐ नमः श्रीँसूर्य्याय नमस्तु(१:२)ते ॥
न्हापां सति दान बिय राजा माहानयात तयगु (३) मोह १ दं ४ बिय ॥
ग्वस्तियात मोह १ दं ४ बिय ॥ (४)
थ्वलि धुनकाओ कोत छोय कोरचिकन बुयके स(५)नान याके सति ओनम्हयात धरम दनके पुजाभ(२:१)र जोपयके ॥
गुरुमण्डर दनके रोकपार बरी बिय ॥ (२)
बिसजन यातके ॥
द्वादस सुर्य्य पुजा याचके ॥
ह्याङ (३) चित ह्याङ जजम ॥ ह्याङ स्वान ॥ ह्याङ जजंका पु १२ (४) ह्याङ स्वान फोर १२ निवरपु पु १२ ह्याङ इतार प्वा (५)त १२ मत बियके ॥
अद्य याचके ॥ अद्य माहादा(३:१)न बाके याय ॥
थन बाखन कने सतिवस्तया ष ॥ (२)
? ॐ नमो भगवानुवाच ॥
ॐ तुखिताभुवन महामण्ड(३)र महावैरोचन स्थितं ॥
श्री अमिताभव मण्डरसन (४) स्थितं ॥
भो पुत्री छन थुगुलि बाछा याय धुन रा धकं(५) तुखिताभुवनस बिज्याकम्ह अमितांभव तथागत (४:१)न आज्ञा दयकस्य बिज्यातं ॥
भो पुत्री थुगु बांछा याना (२)या पुण्यन अमृतभोग रानाओ स्वर्गस बास जुर धक (३) अमृतांभव तथागतन आज्ञा दयकरं॥ १ ॥
भो पुत्री (४) छन थुगुलि बाछा याय धुनरा धकं तुखिताभुवनस (५) महावैरोचनन आज्ञा दयकरं छन अमिताभवमं (५:१) (१) लस ओनाओ छन अमृतभोग रानाओ स्वर्गवास जु (२)र धकं वैरोचनन आज्ञा दस्य बिज्यात ॥ २ ॥
श्रीवि (३)पश्रीमण्डल अमिताभव तथागतस्यर्ज्जतकुत्रि समु (४)धितं ॥ ॥
भो पुत्रि छन थुगुरि बांछा यातनाओ अमि (५)ताभव तथागतया ज(ग)तस विपश्री तथागतया म्ह्या(६:१)च जुयाओ जर्त्म कारओनि धकं विपश्रीँ तथागतन आ (२)ज्ञा दयकरं ॥ ॥
जगतनाथं महानाथं काय वाक चि (३) र्त्त मितुदाता श्रीजाराधर पनिपदाथं ॥ ॥
भो पु(४)त्रि छन थुगुरि भालपा निंमीतिन थुगुलिया पुन्य (५)न जगत संसारया माम जुयाओ तओधन कुलस ज(७:१)र्म्म जुरं ॥ थओ सलिलन मितुदान यानाया पुन्यन ॥ (२)
प्रानवति जुयाओ जारंधरओ प्रतिप्रदा जुयाओ (३) जर्म्म कारओनिओ ॥ ॥
नारि नारि महाजर्म्म स्वर (४) गवाश फरपभं सर्वजर्म हिट पुन्य कुरपुत्र सदा भव्य (५)ग्ल ॥ ॥
भो पुत्री थुगुरिया पुन्यया प्रभाओन मिसा जु (८:१)याओ जर्म्म काय मुमालिओ धकं स्वरर्गवास ओनिओ सु (२)खावतिस जर्म्म कायुओ अमिताभव तथागतया तारा (३) जुयाओ चोने दयुओ ॥ ॥
काय वाचा मनसा सुधिपा (४) यमारासताधरं पुलुखमसा नोहारासि सर्व्वभक्षयत्य न (५)मः ॥ ॥
भो पुत्रि छन थुगुरि काय्र्य भारपान थुगुलि (९:१) पुन्यन सलिरन याना पाप पुरुखयाके याना द्वोहोर (२) पाप हनों सर्व्वरोकयाना पाप थ्व सकले याना पाप नास (३) जयुओ धकं वैरोचन तथागतन आज्ञा दयकरं ॥ ॥ (४)
ॐ जाराधर पद्लीपदा जति सति इस्वरगति पुरुख (५) संगती भानु सरिर संगति ॥ ॥
भो पुत्रि थ्व सलिर (१०:१) अग्निस दोहोरपाया पुन्यन वैकुण्ठबास जुरं गथ्य धा (२)रसा जारढर दैतेओ पतिप्रदान थव सरिरं सति ओ (३)नं थ्वया पुन्य ह्डथु जर्मस याना पाप समस्तं फुटं ॥ (४)
थ्वनंरि वैकुण्ठबास जुरं थ्वनलि सतिदेवि जुयाओ (५) स्वर्गवास जुरं ॥ ॥
सुमादि महिजाम्य मायाचक्र प्र (११:१)रवरं ॥

भो पुत्रि छन थुगुरि छन भारपा निमि (२) तिन महापरा चितन पुन गथे धारसा थओस चोन (३) देओपनि कपतन राना जुरो ॥ ॥
सहस्र जन बंधुं (४) इतनात मितक्षय जनपुत्र जनत्रि माता पिता ददे (५)हिम्यनं ॥ ॥
भो पुत्रि थ्वगुरिया प्ररा चितन मोक्ष म (१२:१)दतं गथ्य धालसा सकलें रोक खोयुओ हन्वं इस्तमृ(२)त तोरत्यमार हनो काय म्त्याच माम बबु खोय (३)का देहेछिंन यानाओ थमं जुको बाछा यानाओ ओन्य (४)रा थ्वया पराचितन मोक्ष मदतं सरापन केनं ॥ ॥ (५)
भगवानुवाच पुरुख रत्न समिज्ञान हमिइछानगु(१३:१)न ॥ ॥
भो परमेश्वर जि मिसा ज्ञान छरपोलस्यं जि (२) स्वर्गति छोयमार छरपोरस्यन जि सुगतिस थकास्य (३) बिज्यायमार ॥ ॥
भो पुत्रि अमानिजि सुगतिवास (४) जनजन अवस्य रुप दुरसनं भो पुत्रि मुमारोछन ॥ (५)
आइरात किसिया परातस सुवर्ण्णया विमानस थ (१४:१)नाओ वैकुंथस स्वर्गवास जुरं ॥ ॥
यो नारी स्वामिन (२) पत्या स्वामि भक्त्यानुचारिणी सहगामी स्वयंमत्वा ससां(३)र्द्ध प्रानतेवान् ॥ ॥
ग्वम्ह मिसाजननं स्वामिन प्रान तो (४)रतु सोयाओ स्वामिओ प्रीति स्वामि भक्तिनः स्वामिओ संस (५)र्गन पुरुखओ नापं सति ओनाओ थओ प्राण तोरते धकं (१५:१) पुरुषओ संसर्ग ओनं ॥ ॥
एकचिर्त्त समुत्पाद्य स्वामि (२) नाममनुस्मरन गच्छति यैकचित्तेन स्वामि सहानुगामि (३)नि ॥ ॥
थुगुलि चिर्त्त जायरपाओ स्वामि (४)या नाम कायाओ एकचिर्त्तन स्वामिओ संसर्गन सतिओ (५)नं ॥ ॥
अनुबजति भर्त्तारं गृहात्पितृबनंमुदा पदेश्व (१६:१) मधस्य फल प्राप्नोतिनीत्यश ।
ग्वम्ह मिसाजननं स्वा (२)मिओ नापं प्राण तोरते धकं थओ छे तोरताओ पितृलो (३)कस परलोक ओने धकं सति ओनं ॥ ॥
थ्व सति ओने ध (४)कं ङास्यओनाया फलन पराक तकोनं परापतिं अ (५)श्वमेध जज्ञ यानाओ उति फल राक हनो परा तको (१७:१) पतिं सुवर्ण्ण लु प्र १ दान याना फर लाक थथिंगु पुन्य (२)सियाओ हतास मचासे धीर्ज यानाओ पर मेश्वरया (३) नाम कायाओ एकचिर्त्त यानाओ सति स्वर्गस ओ(४) नं ॥ ३ ॥ ० ॥
स्वान कि तन्य ॥
गुरुपुजा दं १२ द(५)क्षिणा श्री सुर्जदेओयात ग्वय ग्व १२ केसरि ग्व १ (१८:१) बाखन कनम्ह गुभाजुयात मोह १ दक्षिणा कायदु (२) अद्यया दं १२ दक्षणा ॥
आसिख बिय ॥ क्षमापन ॥ (३) विसजन याचके ॥ चिपन थियके ॥
कलख वायकर (४) छोय ॥ कोत यने सादान बिय ॥
रुसि ध्यनके थुति (५) सति ओ(न)या बाखन कनेगु जुल ॥ ० ॥ (१९:१)
शुभ संम्वत ९५० म्ति चैत्त शुक्रया दसमीषुनु सिद्धय (२)का जुल ॥
थ्व सफुलि समन्तभद्रन चोयाओ राजपति (३)यात बियाः ॥ : ॥
शुभ मंगरं भवस्तु सर्व्वदाकारं (४) शुभ ॥ ॥ ॥

लिधँसा

कसाः, प्रेमबहादुर, १०७९, *मतेनाया म्ये*। यँ : प्रेमबहादुर कसाः ।

कसाः, प्रेमबहादुर, ११०३, *बाखं- म्ये*। स्वंगूगु संस्करण । यँ : च्वसापासा ।

कार्की, दुर्गादिवी, ११०८, नेपालमा सतीप्रथा - फर्केर हेर्दा, *रोलम्बा,* ८:४ (ई. १९८८): १-८ ।

'केशवशरण', खेमराज (अनु.) १०९५, *हर्ष-चरित (महाकवि वाणभट्ट)* । काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान (विसं २०३२) ।

गौतम, कुलचन्द्र शर्मा (टीका.), *अमरकोशः विद्वद्वरामसिंहविरचित*। काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान (विसं २०२६) ।

गौतम, राजेश, ११२४, *राणाकालीन नेपालको प्रशासनिक, शैक्षिक र सामाजिक सुधारहरु*। दिल्ली : एडरोइट पब्लिशर्स (ई. २००४) ।

जोशी, इन्दिरा, ११०४, सती-प्रथा एक अध्ययन, *प्रज्ञा,* १३:३:४९ (विसं २०४१): १-१४ ।

जोशी, राजनलाल, ११२२, *नेवाः समाजय् व्यःला जाति*। स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि.वि. (अप्रकाशित) ।

टण्डन, गोविन्द, १११६, *पशुपतिक्षेत्रको सांस्कृतिक अध्ययन, भाग-१*। काठमाडौं : झरेन्द्र शम्शेर जबरा व मञ्जु राणा (विसं २०५३) ।

नेपाली, चित्तरञ्जन, १०९८, *जनरल भीमसेन थापा र तत्कालीन नेपाल* (स्वंगूगु संस्करण) । काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार (विसं २०३५) ।

नेपाल, ज्ञानमणि, ११०६, चीनमा अन्त्यक्रियापद्धति र सतीप्रथा, *प्रज्ञा,* १५:१:५५ (विसं २०४३): १-१६ ।

पन्त, महेशराज, ११०५, मालिक मर्दा केटी होइन, केटो सती गएको विषयमा, *पूर्णिमा,* ६३ (विसं २०४१ चैत्र): १-५ ।

पाण्डेय, राजबली, ११२३, *हिन्दू धर्म कोश*। स्वंगूगु संस्करण । लखनउ : उत्तर प्रदेश हिन्दी संस्थान (ई. २००३)

बुडाथोकी, चन्द्रविक्रम (सं), ११०२, *जयस्थिति मल्लको सुधार*। ललितपुर : साझा प्रकाशन (विसं २०३९) ।

मिश्र, जयशंकर, १११२, *प्राचीन भारत का सामाजिक इतिहास*। न्यागूगु संस्करण । दिल्ली : हिंदी माध्यम कार्यान्वय निदेशालय (ई. १९९२) ।

यादव, पीताम्बरलाल, ११०९, *नेपालको राजनैतिक इतिहास*। प्यंगूगु संस्करण । विहार : विजय कुमार (विसं २०४५ मंसीर) ।

योगी नरहरिनाथ (सं), १०८४, *गोर्खावंशावली*। निगूगु संस्करण । काशी : आर्यवीरसङ्घ (विसं २०२१) ।

लंसाल, देवीप्रसाद (सं), १०८६, *भाषा वंशावली, भाग-२*। काठमाडौं : नेपाल राष्ट्रिय पुस्तकालय (विसं २०२३) ।

वज्राचार्य, धनवज्र (सं), १०८३, *पण्डित सुन्दरानन्द विरचित त्रिरत्न-सौन्दर्य-गाथा*। काठमाडौं : नेपाल-सांस्कृतिक-परिषद (विसं २०१९) ।

वज्राचार्य, धनवज्र, १११६, *लिच्छविकालका अभिलेख*। निगूगु संस्करण । काठमाडौं : नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र (विसं २०५३) ।

वैद्य, जनकलाल, ११२२, *नेपालभाषा प्राचीन काव्य सिर्जना*। यँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।

श्रेष्ठ, प्रयाग मान, ११२७, *जयवागीश्वरीया तिसाया धलःपौया अध्ययन*। त्रि.वि.वि. नेपालभाषा केन्द्रीय विभागय् लःल्हाःगु लिपि अनुसन्धान प्रतिवेदन (अप्रकाशित) ।

श्रेष्ठ, राजितवहादुर (सं), ११२७, *जाङ्गबहादुरी-स्थिति (केदारनाथद्वारा रचित मैथिल ब्राम्हणको जातीय व्यवहार व्यवस्था)*। ललितपुर : न्हू हिसु पुचः (विसं २०६३) ।

क्षेत्री, दीलबहादुर, ११०८, नेपालमा सती प्रथा : एक ऐतिहासिक अध्ययन, *रोलम्बा,* ८:१ (ई. १९८८): ४३-५० ।

Abolition of the Sati System, 1090. *Regmi Research Series*, 2:7 (1970 July): 152-53.

Altekar, A. S., 1058. *The Position of Women in Hindu Civilisation : From Prehistoric Times to the Present Day*. Benares : The Culture Publication House, Benares Hindu University (1938).

Dodwell, H. H., 11084. *The Cambridge History of India, Vol. VI : The Indian Empire and the Last Phase*. New Delhi : S. Chand & Co. (1964).

Hasrat, Bikram Jit, 1090. *History of Nepal As Told By Its Own and Contemporary Chroniclers.* Hoshiarpur : V. V. Research Institute Book Agency (1970).

Landon, Perceval, 1113. *Nepal*. *2 Vols*. (Reprint). New Delhi : Asian Educational Services (1993).

Michaels, Axel, 1113. Widow Burning in Nepal. in Gerald Toffin (Ed.) *Nepal Past and Present*. New Delhi : Sterling Publishers Pvt. Ltd. (1993): 21-34.

Oldfield, H. Ambrose, 1094. *Sketches From Nepal, Vol. II*. (Reprint), Delhi : Cosmo Publications (1974).

On Sati, 1097. *Regmi Research Series*, 9:5 (1977 May 1): 65-69.

Parry, Jonathan, 1100. Ghosts, Greed and Sin : The Occupational Identity of the Benares Funeral Priests . *Man* (N.S.). 15:1 (March 1980): 88-111.

Regmi, D. R., 1068. *Medieval Nepal, Vol. II & III*. Calcutta : Firma K. L. Mukhopadhyay (1966).

Rospatt, Alexander von, 1121. A Historical Overview of the Renovation of the Svayambhucaitya at Kathmandu. *Journal of the Nepal Research Centre*, XII (2001): 195-241.

Stein, Dorothy K., 1098. Women to Burn : Suttee as a Normative Institution. *Signs*, 4:2 (Winter 1978): 253-68.

Stutchbury, Elizabeth L., 1110. Blood, Fire and Mediation : Human Sacrifice and Widow Burning in Nineteenth Century India. in Michael Allen and S. N. Mukherjee (Eds.) *Women in India and Nepal*. (Second Edition). New Delhi : Sterling Publishers Pvt. Ltd. (1990): 21-75.

Thomas, Edward J., 1053. *The History of Buddhist Thought*. London : Kegan Paul, Trench Trubner & Co. Ltd. (1933)

Thompson, Edward, 1048. *Suttee : A Historical and Philosophical Enquiry into the Hindu Rite of Widow Burning*. London : George Allen & Unwin Ltd. (1928).

Vaidya, T. R., 1113. *Prithvinarayan Shah : The Founder of Modern Nepal*. New Delhi : Anmol Publications (1993).

Vaidya, T. R. and Tri R. Manandhar, 1105. *Crime and Punishment in Nepal : A Historical Perspective*. Kathmandu : Bini Vaidya and Purna Manandhar (1985).

Wright, Daniel (Ed.), 1120. *History of Nepal With an Introductory Sketch of the Country and People of Nepal*. (Reprint). New Delhi : Adarsh Enterprises (2000).